

Dariusz Brzeziński
(Instytut Filozofii i Socjologii PAN)*

WĘDRUJĄCE POJĘCIA W TWÓRCZOŚCI ZYGMUNTA BAUMANA¹

WPROWADZENIE

Pośród metafor, którymi w swojej twórczości posługiwał się Zygmunt Bauman, szczególne miejsce zajmował motyw wędrowki². Jakkolwiek występował on w jego pracach w wielu różnych konfiguracjach – od pielgrzymki, przez włóczęgostwo, po turystykę – to najczęściej bywał w nich odnoszony do charakterystycznej dla płynnej fazy nowoczesności tendencji do ciągłego redefiniowania tożsamości.

Nie o to więc już idzie – pisał socjolog – by odkryć w sobie dane raz na zawsze powołanie, lub by cierpliwie i wytrwale, piętro po pięttrze i cegła po cegle, budować swe jestestwo, swą tożsamość – ale o to, by „nie dać się zdefiniować”, by każda przybrana tożsamość była szatą, a nie skórą, by zbyt ściśle do ciała nie przylegała [...]”³.

Opis współczesnej kondycji za pośrednictwem przywołanej kategorii stanowi – *nomen omen* – egzemplifikację analizowanego przez Mieke Bal procesu „wędrowania pojęć”⁴, a jednocześnie także ilustrację tego, w jaki sposób ów proces przebiega. Ciągła rekonstrukcja tożsamości w konsekwencji otwartości na nowe treści dobrze koresponduje z analizowanym przez holenderską badaczkę zjawiskiem redefinicji znaczenia pojęć wskutek ich przemieszczania się między różnymi dyscyplinami i teoriami. Pisała na ten temat tak:

[...] pojęcia nie są ustalone. Wędrują między dyscyplinami i między poszczególnymi uczonymi, między okresami historycznymi i między rozproszonymi geograficznie społecznościami uczonych. Ich znaczenie, zasięg i wartość operacyjna są różne w różnych dyscyplinach. Te procesy różnicowania należy oceniać przed, w trakcie i po każdej wycieczce⁵.

* IFiS PAN, 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, e-mail: dariusz.brzezinski@ifispan.waw.pl.

¹ Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji numer DEC-2014/12/S/HS2/00391.

² Zob. Zygmunt Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2, s. 7–31; idem, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic! 2000, s. 133–153.

³ Idem, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, s. 143.

⁴ Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia w naukach społecznych. Krótki przewodnik*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.

⁵ Ibidem, s. 49.

Refleksja nad procesem przemieszczeń semantycznych wskutek asymilacji pojęć w nowych przestrzeniach kategorialnych stanowiła istotny element twórczości Baumana. Badania poświęcone poszczególnym zjawiskom społecznym bądź sposobom ich tematyzowania rozpoczął on zazwyczaj od historycznej analizy transformacji znaczeń kluczowych terminów. Przykładem niech będą jego rozpoznania poświęcone wędrowaniu takich pojęć jak: „kultura”⁶, „utopia”⁷ czy „wspólnota”⁸. Warto też podkreślić, że w każdym z tych przypadków socjolog wpisywał w te kategorie nowe znaczenia, aby odzwierciedlały one dokonujące się współcześnie transformacje społeczne. Wędrowanie pojęć w jego twórczości polegało jednak także – a może przede wszystkim – na dokonywaniu dla potrzeb dyskursu socjologicznego zapożyczeń terminologicznych z innych dyscyplin naukowych, a nierzadko także na budowaniu na ich podstawie neologizmów. W niniejszym tekście skoncentruję się na analizie przykładów tej tendencji. W nawiązaniu do przywołanych przez Bał⁹ rozpoznań Isabelle Stengers¹⁰ wyróżnię ich rodzaje ilustracyjne, propagacyjne i fundacyjne. Wcześniej jednak skupię się na unaocznieniu tych cech socjologii Baumana, które są szczególnie istotne z punktu widzenia procesu „wędrowania pojęć”: programowej transdyscyplinarności, zbliżeniu z materią literatury i sztuki, a także zaangażowanemu charakterowi. Wskażę także podobieństwa, jakie w tym względzie można zaobserwować między jego pracami a twórczością założycielki Amsterdamskiej Szkoły Analizy Kulturowej. Na koniec zastanowię się nad znaczeniem pojęć zredefiniowanych przez Baumana dla rozwoju nauk społecznych.

CECHY TWÓRCZOŚCI BAUMANA A PROCES WĘDROWANIA POJĘĆ

W wydanej w 1966 roku książce *Kultura i społeczeństwo: preliminaria* Bauman dowodził, że:

[...] największą szansę stworzenia rzeczy istotnie nowych i otwierających nowe perspektywy poznawcze ma uczoney wtedy, gdy wychodzi poza obręb jednej dyscypliny i uwalnia się w ten spo-

⁶ Zygmunt Bauman, *Szkice z teorii kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2017, s. 39–69; idem, *Kultura jako praxis*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012, s. 89–163.

⁷ Idem, *Socjalizm. Utopia w działaniu*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2010, s. 5–16; idem, *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Warszawa: Sic! 2007, s. 131–151.

⁸ Idem, *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2008, s. 5–31; idem, *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006, s. 260–312. Na różnych etapach ponad sześćdziesięcioletniej twórczości Zygmunta Baumana znaczenia te nierzadko podlegały transformacji. W kwestii różnych sposobów rozumienia przez niego kategorii „kultury” zob. Marian Kempny, *O ciągłości w Zygmunta Baumana refleksji nad kulturą*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 2, s. 27–43. O ewolucji jego poglądów w zakresie konceptualizacji „utopii” zob. Michael Hviid Jacobsen, *Solid modernity, liquid utopia – liquid modernity, solid utopia. Ubiquitous utopianism as a trademark of the work of Zygmunt Bauman*, w: *The Contemporary Bauman*, red. Elliott Anthony, London–New York: Routledge 2007, s. 217–240.

⁹ Mieke Bał, *Wędrujące pojęcia...*, s. 57–60.

¹⁰ *D'une science à l'autre. Des concepts nomades*, red. Isabelle Stengers, Paris: Editions du Seuil 1987.

sób od zinstytucjonalizowanej rutyny, składającej inwencję w ofercie konformizmowi metodologicznemu¹¹.

Tak w przywołanej tu książce, jak w większości jego późniejszych publikacji podejście to – które dziś nazwalibyśmy transdyscyplinarnym¹² – materializowało się w swobodnym korzystaniu przez niego z dorobku różnych nauk społecznych i humanistycznych, a nierzadko także przyrodniczych. Pozwalało mu to patrzeć na rzeczywistość społeczno-kulturową z wielu perspektyw, dokonywać przekładu między poszczególnymi „językami nauki”, a także budować nowe siatki konceptualne. Podejście takie wynikało głównie z przekonania, że refleksja nad ludzkim doświadczeniem wymaga przekraczania sztucznie ustanowionych granic między poszczególnymi dziedzinami nauki. Jak słusznie zauważył Keith Tester, „Zdaniem Baumana, socjologia mająca sprostać zadaniu poznawania płynnej nieokreślonej egzystencji kobiet i mężczyzn, musi być sama płynna i nieokreślona”¹³.

Przekonanie to koresponduje z postulatami, jakie w ramach „analizy kulturowej” proponuje Mieke Bal. Ona także dowodzi płynności granic między poszczególnymi dyscyplinami, a jednocześnie twierdzi, że „terytorium humanistyki można scalić jedynie poprzez wędrówkę”¹⁴. Na tym tle zrodziło się jej zainteresowanie pojęciami. Bal uważa, że skoro nie jest możliwe przyjęcie wspólnych założeń metodologicznych, podstawę badań transdyscyplinarnych powinna stanowić analiza przesunięć semantycznych dokonujących się w ramach przyswajania terminów w nowych kontekstach. Wojciech Burszta i Anna Zeidler-Janiszewska wypowiedzieli się na ten temat następująco:

Bal nie interesują [...] teorie w ich pełnej, systemowej postaci, ale pojęcia, które uważa za „teorie w miniaturze”, albo „poręczne teorie”, pozwalające zrozumieć związek między przedmiotem badań różnych gałęzi humanistyki (i praktyk związanych ze sztuką) a ich zróżnicowanym pojęciowym bagażem, który zawsze ujawnia się, kiedy używamy ich w kontekście różnych tradycji i dyscyplin¹⁵.

Choć transdyscyplinarne inklinacje twórczości Baumana nie doprowadziły go do tak daleko idących wniosków, to i dla niego wędrówka pojęć miała – jak niżej wykażę – istotne znaczenie metodologiczne.

¹¹ Zygmunt Bauman, *Kultura i społeczeństwo. Preliminaria*, Warszawa: PWN 1966, s. 29, 30. W wypowiedzi z 2010 roku Bauman zawarł podobne słowa: „Jeśli się pragnie, jak ja pragnąłem i z miernym tylko powodzeniem usiłowałem, odtworzyć ów świat tworu zwanego «homo sapiens», i jej w-nim-bycie, w ich niepodzielnej całości – trzeba z mozołem łączyć i godzić równie mozolnie wprzód od siebie separowanych i skłócanych homini: sociologicusa, economicusa, psychologica, pedagogica, philosophica i iluż jeszcze innych homunkulusów w bańkach naukowej organtyny wyhodowanych” (idem, *O związku morganatycznym teorii z literaturą myśli (roztrzępanych) parę*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2010, nr 1/2, s. 14).

¹² Zob. Ryszard Nycz, *Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego*, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Paweł Markowski, Ryszard Nycz, Kraków: Universitas 2006, s. 29, 30.

¹³ Keith Tester, *Przedmowa*, w: Zygmunt Bauman, Keith Tester, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, przeł. Ewa Krasińska, Warszawa: Sic! 2003, s. 17.

¹⁴ Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia...*, s. 30, zob. Justyna Tabaszewska, „Wędrujące pojęcia”. *Koncepcja Mieke Bal – przykład inter- czy transdyscyplinarności?*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2013, nr 8, s. 118–123.

¹⁵ Wojciech Burszta, Anna Zeidler-Janiszewska, *Poza akademickimi podziałami. Wędrowanie z Mieke Bal*, w: Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia...*, s. 19.

Warto skoncentrować się na wspomnianym w przywołanym wyżej cytacie fakcie przekraczania podziałów nie tylko między różnymi dyscyplinami, lecz także między nauką a sztuką. Holenderska badaczka jest krytyczką i teoretyczką kultury, ale też artystką, dla której narzędziem przekazu jest sztuka wideo¹⁶. W filmach i instalacjach porusza kwestie związane z analizą kulturową i problemami społecznymi¹⁷. W jednym z wywiadów stwierdziła: „Dla mnie sztuka i badania naukowe kompletnie się zajączyły i są już nie do oddzielenia”¹⁸. Wzmiankowana tu płynność granic do pewnego stopnia charakteryzuje także twórczość Baumana. Teksty kultury były dla niego bardzo ważnym źródłem inspiracji, a także częstym przedmiotem analiz¹⁹. On sam ponadto przez pewien czas zajmował się sztuką, konkretnie fotografią²⁰. Inklinacje te znalazły odzwierciedlenie w pojęciach, którymi się posługiwał do analizy rzeczywistości społecznej. Na przykład postulowany przez siebie rodzaj myślenia utopijnego określił – za Russellem Jacobym²¹ – mianem „ikonklastycznego”, chcąc przez to unaocznic afinalistyczny, procesalny charakter tegoż, stanowiący przeciwieństwo wizji projektanckich²². W nawiązaniu do jednej z powieści Roberta Musila stwierdził, że konsekwencją współczesnych przemian tożsamościowych jest wyłonienie się wzoru „człowieka bez właściwości”²³. W podobnym znaczeniu posłużył się obecnym w twórczości Charles’a Baudelaire’a i spopularyzowany przez Waltera Benjamina motywem *flâneura*²⁴. W dalszej części tekstu przywołam jeszcze inne przykłady sięgania przez socjologa po pojęcia z obszaru sztuki i literatury.

Godny uwagi jest także charakterystyczny dla Baumana sposób pisania o przemianach nowoczesności, który sprawił, że socjolog został określony przez część krytyków „poetyckim intelektualistą”²⁵. Kategoria ta odnosi się do odejścia przez niego od ścisłego trzymania się rygorów dyskursu naukowego, rozumianego jako tworzenie logicznie uporządkowanego, systematycznego wywodu. W jego publikacjach z ostatnich dekad język analityczny łączył się z elementami narracyjnymi, przedstawianiu koncepcji teoretycznych towarzyszyła rozbudowana metaforyzacja, a pojęcia charakterystyczne dla myśli społecznej współwystępowały z kategoriami używanymi w języku potocznym. Przekształcenia te doprowadziły do

¹⁶ Lista prac Mieke Bal znajduje się na stronie: <http://www.miekebal.org/artworks> [dostęp 14.04.2017].

¹⁷ Zob. Agnieszka Rejniak-Majewska, Tomasz Majewski, Nothing is missing. *Heteroglozje video*, „Kwartalnik Filmowy” 2012, nr 80, s. 192–202.

¹⁸ Mieke Bal, *Jestem feministką totalną. Dla mnie to rzecz naturalna* (wywiad), „Obieg” 2006, <http://archiwum-obieg.u-jazdowski.pl/rozmowy/5716> [dostęp 14.04.2017].

¹⁹ Zob. Zygmunt Bauman, *Między chwilą a pięknem. O sztuce w rozpadzionym świecie*, Wydawnictwo Oficyna: Łódź 2010; Zygmunt Bauman, Mirosław Bałka, *Bauman / Bałka*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.

²⁰ Wystawa zdjęć Baumana stanowiła integralną część konferencji *Re-thinking Global Society*, inaugurującej działalność The Bauman Institute na University of Leeds we wrześniu 2010 roku.

²¹ Russel Jacoby, *Picture Imperfect. Utopian Thought for an Anti-Utopian Age*, New York: Columbia University Press 2005.

²² Zygmunt Bauman, Citlali Roviroso-Madrado, *Żyjąc w czasie pożyczonym*, przeł. Tomasz Kunz, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2010, s. 89–91.

²³ Zygmunt Bauman, *Razem osobno*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005, s. 5, 6.

²⁴ Idem, *Ponowoczesne wzory osobowe*, s. 7–31.

²⁵ Tony Blackshow, *Too Good for Sociology*, „Polish Sociological Review” 2006, nr 3, s. 293–306; zob. też Janet Wolff, *The Questions of a Sociological Poetics: Metaphors, Models and Theory*, w: *Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman’s Analysis of Modernity*, red. Mark Davis, Ashgate: Farnham 2013, s. 177–190.

stworzenia języka lokującego się na pograniczu nauki, literatury i eseistyki. Posługując się kategorią wprowadzoną przez Cliforda Geertza, można go określić „gatunkiem zmaconym”²⁶. Z punktu widzenia procesu „wędrowania pojęć” szczególnie godne uwagi jest tym kontekście częste posługiwanie się przez Baumana metaforami²⁷. Socjolog dobierał obrazy słowne w taki sposób, by zwrócić uwagę na szczególnie ważne dla siebie aspekty analizowanych zjawisk społecznych. Pojęcia te miały jednak oddziaływać nie tylko na struktury poznawcze, ale także na wyobraźnię socjologiczną²⁸. Michael Hviid Jacobsen i Sophia Marshman trafnie zauważyli, że: „[...] Bauman używa metafor jako środków odwoływania się do naszego wspólnego człowieczeństwa, jako narzędzia rozbudzania poczucia odpowiedzialności za Innego oraz świadomości ludzkich możliwości”²⁹.

Cechą charakterystyczną wielu dzieł Baal i Baumana jest też społeczne zaangażowanie. Burszta i Zeidler-Janiszewska zwrócili uwagę na to, że: „Analiza kulturowa jest [...] zarazem rodzajem praktyki politycznej, w innym wszelako znaczeniu niż w standardowych praktykach *cultural studies*. Baal mówi o tym «przez» wybrane dzieła sztuki, tematyzujące na ogół związki między polityką a sferą życia”³⁰. W tej właśnie perspektywie badaczka analizowała w ostatnich latach dzieła takich artystów jak Doris Salcedo, Eija-Liisa Ahtila i Ann Veronica Janssens. Sama ponadto – jak już powyżej wskazałem – realizowała filmy zaangażowane społecznie. Stanowisko Baumana w podejmowanej tu kwestii najlepiej oddają jego słowa: „Nie ma wyboru pomiędzy «zaangażowanym» a «neutralnym» sposobem uprawiania socjologii. Niezaangażowana socjologia nie jest możliwa”³¹. W jego przekonaniu pozostawanie wyłącznie na poziomie opisu rzeczywistości, bez podejmowania prób prowadzących do jej zmiany, stanowiłoby o wyrzeczeniu się odpowiedzialności za kondycję świata³². Przekonanie to znalazło odzwierciedlenie na płaszczyźnie języka. Nierzadko były w nim obecne strategie retoryczne dość rzadko spotykane w dyskursie naukowym, takie jak: hiperbolizacja, poetyka dys-

²⁶ Clifford Geertz, *O gatunkach zmaconych (Nowe konfiguracje myśli społecznej)*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, red. Ryszard Nycz, Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński 1996, s. 214–235.

²⁷ Biorąc pod uwagę ten aspekt twórczości Baumana, Mark Davis określił ją „płynną socjologią” (*Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*, red. Mark Davis, Ashgate: Farnham 2013). W kwestii analizy metaforycznego charakteru jego dyskursu – w tym teleologii jego kształtowania – zob. też np.: Michael Hviid Jacobsen, Marshman Sophia, *Bauman on Metaphors – A Harbinger of Humanistic Hybrid Sociology*, w: *The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique*, red. Michael Hviid Jacobsen, Poul Poder, Aldershot: Ashgate 2008, s. 19–39; Anna Wiczorkiewicz, *Po co socjologii literackość?*, w: *Powroty i kontynuacje. Zygmuntowi Baumanowi w darze*, red. Elżbieta Tarkowska, Warszawa: IFiS PAN 1995, s. 239–262.

²⁸ Charles Wright Mills, *Wyobraźnia socjologiczna*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.

²⁹ Michael Hviid Jacobsen, Marshman Sophia, *Bauman on Metaphors...*, s. 21.

³⁰ Wojciech Burszta, Anna Zeidler-Janiszewska, *Poza akademickimi podziałami*, s. 12, 13.

³¹ Zygmunt Bauman, *Płynna nowoczesność*, s. 333.

³² Pośród wyszczególnionych przez Baumana podobieństw między twórczością poetycką a socjologiczną za najważniejszą uznał on rzucanie światła na nie zawsze dostrzegane aspekty rzeczywistości oraz skłanianie do myślenia o niej w sposób krytyczny. Pisał: „[...] winniśmy przebijać mur oczywistego i zrozumiałego-samo-przez-się, tej obowiązującej ideologicznej mody, której powszechność ma dowodzić słuszności. Wyburzanie tego muru jest powołaniem zarówno poety, jak i socjologa; zamurowywanie możliwości fałszuje prawdę o możliwościach człowieka, uniemożliwiając zarazem ujawnienie owego fałszerstwa” (ibidem, s. 314).

topijna czy też wspomniana już metaforyzacja³³. Ich stosowaniu towarzyszyło zapożyczanie pojęć z innych dyskursów. Było ono obliczone zarówno na „defamiliaryzację” rzeczywistości, jak i na uwrażliwienie na problemy społeczne.

Jako przykład można tu przywołać rozpoznania Baumana dotyczące nielegalnych imigrantów³⁴ – temat interesujący także dla Bal, która poświęciła mu kilka eksperymentalnych dokumentów³⁵. Do opisu ich kondycji socjolog zapożyczył od Giorgia Agambena kategorię *homo sacer*, która w pierwotnym znaczeniu służyła określeniu jednostki pozostającej poza zasięgiem prawa ludzkiego i boskiego³⁶. We współczesnym wydaniu – przyjętym przez obu badaczy – termin ten został zastosowany do opisu sytuacji człowieka poddanego suwerennemu stanowi wykluczenia³⁷. Część innych stosowanych przez Baumana w tym kontekście określeń może budzić kontrowersje. Należą do nich takie terminy jak: „ludzkie odpady”, „ludzie na przemiał”, czy też „przeznaczeni do «recyclingu» i «rehabilitacji»”³⁸. Posługiwanie się nimi stanowiło najpewniej element strategii retorycznej, obliczonej tyleż na unaocznienie obojętności towarzyszącej mieszkańcom świata zachodniego, co na skłonienie do przewyciężenia tego stanu. Na marginesie warto zauważyć, że prace Bal poświęcone rozważanej tu kwestii są utrzymane w innej poetyce. Charakteryzuje je wielowymiarowość obrazowania sytuacji imigrantów i ich rodzin, a nierzadko też wielogłosowość³⁹.

Transdyscyplinarność, ścisłe związki z literaturą i sztuką, a także zaangażowany charakter to cechy twórczości Bal i Baumana, które – jak starałem się powyżej dowieść – mają wymiar programowy. W pierwszym przypadku znalazły one odzwierciedlenie w stworzeniu propozycji „analizy kulturowej”⁴⁰, w drugim zaś w propagowaniu wizji socjologii jako „dialogu z ludzkim doświadczeniem”⁴¹. Obie koncepcje były postrzegane w kategoriach szansy dla rozwoju nauk społecznych i humanistycznych, a także petryfikacji ich performatywnego wymiaru. Wędrowanie pojęć było w przypadku obu istotnym wyrazem postulowanych zmian, a jednocześnie też „pomostem” bądź „rusztowaniem”, na którym wspierałyby się kolejne. Różne sposoby realizacji tego procesu zostaną poddane analizie w kolejnej części tekstu.

³³ Dariusz Brzeziński, *Teoria socjologiczna jako narzędzie zmiany? Analiza performatywnego wymiaru myśli społecznej Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 2, s. 173–195.

³⁴ Zygmunt Bauman, *Życie na przemiał*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2004; idem, *Płynne czasy...*, s. 43–78; idem, *Obcy u naszych drzwi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2016.

³⁵ Jako przykład można tu wymienić dzieła: *Mille et un Tours*, *Un trabajo Olimpio* czy *Nothing is missing*.

³⁶ Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. Mateusz Salwa, Warszawa: Prószyński i S-ka 2008, s. 115.

³⁷ Zygmunt Bauman, *Razem osobno*, s. 267–269.

³⁸ Idem, *Płynne czasy. Życie...*, s. 43–78.

³⁹ Zob. Agnieszka Rejniak-Majewska, Tomasz Majewski, *Nothing is missing. Heteroglozje video*, s. 192–202.

⁴⁰ Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia...*, s. 28, 29.

⁴¹ Zygmunt Bauman, Keith Tester, *O pożytkach z wątpliwości...*, s. 196.

SPOSOBY I FUNKCJE WĘDRÓWKI POJĘĆ W TWÓRCZOŚCI BAUMANA

W swojej pracy poświęconej wędrówce pojęć Mieke Bal bazowała na rozpoznaniach przedstawionych przez filozofkę przyrody Isabelle Stengers⁴². W ślad za nią dowodziła, że udatność przyswojenia danej kategorii do odmiennej teorii lub dyscypliny jest pochodną jego zdolności do porządkowania badanych w ramach tejże zjawisk. W tym kontekście obie autorki wskazywały na istnienie mechanizmu „propagowania”, który „[...] utrzymuje znaczenie pojęcia na stałym poziomie precyzji, tak że zamiast rozcieńczać się funkcjonuje ono jako silny, wyraźnie wydobywający poszczególne rzeczy strumień światła”⁴³. Przeciwnością „szerzenia się” znaczeń jest ich „rozpraszenie”. W tym przypadku dochodzi do „etykietowania”, to jest przejmowania pojęć w nowych kontekstach bez gruntownego przeorientowania ich sensów. W tym zakresie proponowałbym mówić o „ilustracyjnej” funkcji tychże kategorii. W końcu też obie badaczki kierują swoją uwagę na „fundacyjny” potencjał wędrujących pojęć. Ulega on materializacji, gdy są one początkiem dyscypliny naukowej lub pola. Bal zwraca uwagę na to, że „[...] potencjał fundacyjny pojawia się na ogół wraz z artykulacją czegoś nowego, co pociąga za sobą nowe rozłożenie akcentów i nowe uporządkowanie zjawisk w ramach złożonych przedmiotów, stanowiących dziedzinę kultury”⁴⁴. W dalszych wywodach skupię się na trzech wyszczególnionych tu typach wędrówki pojęć – ilustracyjnej, propagacyjnej i fundacyjnej – przedstawiając egzemplifikacje każdej z nich w twórczości Zygmunta Baumana.

Socjolog najczęściej posługiwał się kategoriami pochodzącymi z innych dyskursów w funkcji ilustracyjnej. Dla pełniejszego określenia przedmiotu swojej analizy używał nierzadko kilku terminów wywodzących się z różnych dyscyplin nauki bądź sztuki. Znamiennym tego przykładem są jego analizy transformacji temporalnych w ramach płynnej nowoczesności⁴⁵. Kreśląc zależność między przeszłością a przyszłością w czasach płynnej nowoczesności, sięgnął po pochodzący z obszaru nauk ścisłych termin „proces Markova” denotujący to, że „[...] prawdopodobne relacje pewnego przyszłego stanu zależą tylko od stanu teraźniejszego, a nie od historii, która do niego doprowadziła”⁴⁶. Termin ten posłużył mu zarówno do oddania szczególnego znaczenia prezentyzmu w zakresie kształtowania się orientacji temporalnych, jak i do wskazania na rosnącą nieprzewidywalność przyszłości. Innym dyskursem, z którego socjolog zapożyczył pojęcia do opisu metamorfoz temporalnych, było pole sztuki. Na przykład w odniesieniu do impresjonistycznej techniki malarskiej pisał: „Poddane «pentylizacji» doświadczenie czasu odcięte jest z obu stron. Płaszczyzny styku zarówno z przeszłością, jak i z przyszłością zastępują teraz otchłanie pozbawione mostów i (jak ma się na-

⁴² *D'une science à l'autre...*

⁴³ Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia...*, s. 59.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Zob. np. Zygmunt Bauman, *Płynna nowoczesność*, s. 141–201; por. też Elżbieta Tarkowska, *Zygmunt Bauman o czasie i procesach detemporalizacji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 3, s. 45–56.

⁴⁶ Zygmunt Bauman, *Śmierć i nieśmiertelność. O wielości strategii życia*, Warszawa: PWN 1992, s. 202.

dzieje) możliwość ich przerwienia⁴⁷. Warto też zauważyć, że analizy „rozszerzonej terażniejszości” i „punktowego” doświadczenia czasu były prowadzone przez Baumaną na bazie metafory „kasyna”⁴⁸. Za jej pośrednictwem socjolog dążył do zobrazowania tego, że horyzont temporalny jednostek jest zawężony do najbliższej „rozgrywki”, kuszącej – zawsze na nowo – obietnicą natychmiastowej satysfakcji. Przy udziale wszystkich wyszczególnionych tu terminów socjolog poddawał analizie współczesne przekształcenia temporalne, stosując strategię retoryczną opartą na hiperbolizacji. Zgodnie z założeniami socjologii zaangażowanej stwarzał w ten sposób fundament do myślenia o nich w sposób krytyczny i alternatywistyczny.

W wielu przypadkach Bauman propagował także nowe znaczenia przejmowanych – bądź też budowanych na podstawie już istniejących – pojęć. Wśród przykładów warto tu wymienić choćby: „retrotopię”⁴⁹, „glokalizację”⁵⁰ czy też „translację”⁵¹. Poniżej chciałbym się natomiast skoncentrować na kategorii „adiaforyzacji”, która miała szczególne znaczenie dla rozwoju jego refleksji etycznej⁵². Określenie to Bauman wywiódł od terminu „adiafóra”, które na gruncie religii odnosi się do praktyk neutralnych z punktu widzenia doktryny (to jest dopuszczalnych, ale nienakazanych), a w filozofii denotuje kwestie moralnie obojętne. Bauman zastosował to pojęcie pierwotnie w swojej analizie konsekwencji procesu biurokratyzacji, w ramach którego podporządkowanie procedurom i odgórnie ustanawianym regułom wypierało moralną ewaluację czynów. Kategoria ta była jednym z fundamentów prowadzonej przez niego analizy Zagłady⁵³, a jednocześnie – ogólniej – stanowiła ważny element krytyki kondycji nowoczesnej⁵⁴. Wkrótce potem zaczął ją wykorzystywać w pracach poświęconych kondycji końca XX i początku XXI wieku. Dowodził, że charakterystyczne dla niej dowartościowanie indywidualizmu także ma własności adiaforyzacyjne, bo wyłącza Innego poza sferę moralnych zobowiązań⁵⁵. Podobne wnioski wysnuwał względem dominacji mechanizmów rynkowych i kultury konsumpcyjnej⁵⁶. Z kolei w ostatnich pracach Bauman wiele uwagi poświęcił dyskursowi, który rozwija się współcześnie wokół nielegalnych imigrantów i uchodźców. W jego przekonaniu utożsamianie ich przez część polityków ze stanem zagrożenia bezpieczeństwa pozwala usunąć te grupy poza przestrzeń ludzkiego współczucia⁵⁷. Warto w tym miejscu zauważyć, że wędrownka greckiego terminu *adiaphoros* zarówno do dyskursu prowadzonego przez Baumaną, jak i w obrębie dokonywanych przez niego rozpoznania,

⁴⁷ Idem, *Konsumowanie życia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009, s. 113, 114.

⁴⁸ Idem, *Płynna nowoczesność*, s. 246, 247.

⁴⁹ Idem, *Retrotopia*, Polity: Cambridge 2017.

⁵⁰ Idem, *Glokalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 3, s. 53–69.

⁵¹ Idem, *Prawodawcy i tłumacze*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1998.

⁵² Zob. np.: idem, *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Oxford–Cambridge: Blackwell 1995; idem, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996; idem, *Szansę etyki w zglobalizowanym świecie*, Kraków: Znak 2007.

⁵³ Idem, *Nowoczesność i Zagłada*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2009.

⁵⁴ Idem, *Etyka ponowoczesna*.

⁵⁵ Idem, *Ethics of Individuals*, „Canadian Journal of Sociology” 2000, nr 1, s. 83–96.

⁵⁶ Idem, *Konsumowanie życia*, s. 96–101.

⁵⁷ Idem, *Obcy u naszych drzwi*.

jest świetnym przykładem krytycznej funkcji socjologii. Ukazując za jego pośrednictwem podobieństwa między konsekwencjami porządku dyscyplinarnego i kondycją płynnej nowoczesności, dążył on do przeciwstawienia się konstytutywnemu dla współczesności syndromowi „There is No Alternative”, a jednocześnie też do petyfikacji moralnej odpowiedzialności⁵⁸.

Biorąc pod uwagę fundacyjny wymiar „wędrowki pojęć” w twórczości Baumana, chciałbym zwrócić uwagę na trzy z nich, odnoszące się do różnych etapów jego kariery naukowej. Pierwszym jest kategoria „praxis”, którą socjolog zapożyczył z twórczości Antonia Gramsciego⁵⁹. Początkowo zastosował ją w rozwijanej przez siebie myśli rewizjonistycznej, a także w kreśleniu wizji socjologii jako nauki krytycznej⁶⁰. Z czasem termin ten znalazł także zastosowanie w jego teorii kultury, stając się *de facto* jej fundamentem⁶¹. Bauman wsparł się na nim, porzucając myślenie o kulturze jako o zewnętrznym wobec jednostki zespole norm i wartości, internalizowanym w procesie socjalizacji⁶² i zastępując je – a może raczej uzupełniając – wizją dowartościowującą kreatywną rolę jednostki⁶³. We wzmiankowany termin wpisał znaczenia związane z buntem wobec *status quo*. Twierdził, że:

Praxis nie rozróżnia tego, co jest, istniejącego „gdzieś tam”, potężnego i jednoznacznego, i tego, co być powinno, istniejącego „wewnątrz”, słabego i pełnego wątpliwości. [...] Za sprawą kultury człowiek znajduje się w sytuacji nieustannej rewolty, w której, jak powiedziała by Albert Camus, jednocześnie realizuje i tworzy swoje wartości⁶⁴.

Tak rozumiana kategoria „praxis” była przez niego stosowana przez całą późniejszą twórczość w celu wyeksponowania znaczenia myślenia utopijnego.

Kolejnymi – z pewnością najbardziej rozpowszechnionymi – pojęciami fundacyjnymi stosowanymi przez Baumana są kategorie „stałości” i „płynności”. Posługiwał się nimi od przełomu stuleci w celu analizy przekształceń nowoczesności, a jednocześnie też zdefiniowania sposobu tematyzowania tychże⁶⁵. Za pomocą pierwszej z tych kategorii zobrazował charakterystyczną dla myślenia pozytywistycznego tendencję do tworzenia trwałych, stabilnych struktur społecznych, jasno określających tak miejsce jednostek, jak sposób ich postępowania. Druga zaś – przeciwnie – unaoczniła konstytutywną dla współczesnej kondycji procesualność zmian, a jednocześnie też czynny udział jednostek w ich przeprowadzaniu. Konsekwencje „upłynniania rzeczywistości” Bauman analizował w kilkudziesięciu publikacjach, które napisał po roku 2000⁶⁶. Warto tu wymienić

⁵⁸ Idem, *Szanse etyki...*

⁵⁹ Antonio Gramsci, *Listy z więzienia*, przeł. Mieczysław Brahmner, Warszawa: Czytelnik 1950.

⁶⁰ Zygmunt Bauman, *Antonio Gramsci – czyli socjologia w działaniu*, „Kultura i Społeczeństwo” 1963, nr 1, s. 19–34; idem, *Modern Times, Modern Marxism*, „Social Research” 1967, nr 3, s. 399–415.

⁶¹ Idem, *Kultura jako praxis...*

⁶² Idem, *Kultura i społeczeństwo...*, s. 10.

⁶³ Zob. Dariusz Brzeziński, *Redukcja i proliferacja wieloznaczności: teoria kultury Zygmunta Baumana w polskim okresie jego twórczości*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 1, s. 29–57.

⁶⁴ Zygmunt Bauman, *Kultura jako praxis*, s. 322.

⁶⁵ Idem, *Płynna nowoczesność...*

⁶⁶ „Byłoby nieroztropnie podważać, czy choćby bagatelizować głęboki wpływ, jaki na warunki ludzkiego życia wywarło nadejście «płynnej nowoczesności»” – pisał Bauman na początku tego

choćby jego prace poświęcone przemianom w zakresie: konstruowania strategii życiowych⁶⁷, kształtowania się relacji miłosnych⁶⁸ czy też ujawniania się nowych źródeł niepokoju i lęku⁶⁹. Rozpoznania te są bardzo różnie odbierane przez krytyków⁷⁰. Niezależnie jednak od ocen na płaszczyźnie denotatywnej warto pamiętać, że istotnym celem analiz Baumana jest rozwijanie „socjologicznej wyobraźni”.

Przedstawiony tu krótki przegląd typów „wędrujących pojęć” w pracach Zygmunta Baumana, a także funkcji, jakie pełniły one w jego twórczości, chciałbym podsumować trzema stwierdzeniami. Po pierwsze, zapożyczając terminy z innych dyskursów, socjolog sprawdzał ich przydatność analityczną. Gdy ta okazywała się szczególnie znacząca, posługiwał się nimi nie tylko jako unaocznieniami opisywanych procesów bądź też „filtrami” wyostrzającymi niektóre ich aspekty, lecz także jako fundamentami proponowanych konstrukcji teoretycznych. Po drugie, obok terminów przejmowanych przez Baumana z innych dyskursów pojęcia nierzadko „wędrowały” w obrębie jego własnej ponadsześćdziesięcioletniej twórczości. Wydaje się, że analiza transformacji ich znaczeń byłaby dobrym kluczem do jej przekrojowej interpretacji. Zasadności podjęcia się tejsze dowodzi fakt ciągłości zainteresowań badawczych socjologa na niektórych polach, takich jak choćby: teoria kultury, problematyka cierpienia czy też myśl socjalistyczna⁷¹. Po trzecie, posilkowanie się pojęciami pochodzącymi z innych kontekstów teoretycznych lub dyscyplinowych miało bardzo często wymiary deskryptywny i konatywny. Tym samym wpisywało się w ogólniejsze założenia socjologii Baumana, rozpiętej między tymi dwoma płaszczyznami.

ZAKOŃCZENIE

Rozpoznania zawarte w książce *Socjalizm. Utopia w działaniu* Bauman podsumował przez odniesienie do motywu wędrówki. Pisał:

stulecia. „Nieobecność i niedostępność struktur systemowych w połączeniu z nieuporządkowanym, płynnym stanem bezpośredniego kształtowania strategii życiowych w zasadniczy sposób zmieniają ludzkie życie i zmuszają do ponownego przemyślenia dawanych pojęć, używanych zwykle do ich opisu” (ibidem, s. 15).

⁶⁷ Idem, *Płynne życie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2007.

⁶⁸ Idem, *Razem osobno*.

⁶⁹ Idem, *Płynny lęk*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2008.

⁷⁰ Zob. *The Contemporary Bauman*, red. Anthony Elliott, London–New York: Routledge 2007. Jedni – jak Larry Ray – zwracają uwagę na to, że: „Rozróżnienie na stałość i płynność, podobnie jak podział na nowoczesność i ponowoczesność, stanowi binarną opozycję, która nie jest w stanie oddać bardzo znacznej złożoności i różnorodności dzisiejszego życia” (Larry Ray, *From postmodernity to liquid modernity. What is in a metaphor?*, w: *The Contemporary Bauman*, s. 136). Inni – jak Poul Poder – doceniają to, że celem analiz Baumana „jest raczej uchwycenie najistotniejszych trendów i wskazanie na ich znaczenie dla tożsamości, społeczności i moralności, niż stworzenie zbalansowanego, całościowego obrazu” (Poul Poder, *Relatively liquid interpersonal relationships in flexible work life*, w: *The Contemporary Bauman*, s. 136).

⁷¹ Zob. np.: Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, London–New York: Routledge 1992, s. 206, 207; Dennis Smith, *How to be a Successful Outsider*, „Theory, Culture & Society” 1998, nr 1, s. 40.

Ludzie wspinają się na kolejne wzgórza tylko po to, aby z ich szczytów odkryć dziewicze terytoria, do których spenetrowania przywoła ich nienasycony duch transgresji. Za każdym kolejnym wzgórzem spodziewają się zaznać spokoju – ale znajdują tylko podniecenie wzniecone wizją nowego początku⁷².

Przywołana tu metafora ilustruje procesualny, afinalistyczny oraz ikonoklastyczny charakter postulowanej przez Baumana – a jednocześnie też na różne sposoby przez niego rozwijanej – myśli utopijnej⁷³. Można ją jednak też zastosować do unaocznienia głównych założeń koncepcji „wędrowania pojęć” Mieke Bal. Tematyzowane przez nią zapożyczenia terminologiczne mają charakter procesualny, gdyż wraz z przechodzeniem z jednej dyscypliny bądź teorii do drugiej, znaczenia poszczególnych kategorii wciąż na nowo ulegają przeobrażeniu. Proces ten jest afinalistyczny, jako że wszelkie przesunięcia semantyczne mają charakter arbitralny. Cechuje go też ikonoklastyczność, ponieważ nowe znaczenia są nierzadko wynikiem zastosowania istniejących terminów do opisu konstytuujących się dopiero zjawisk i problemów. Poddane powyżej analizie przykłady wędrowki pojęć w twórczości Zygmunta Baumana są w moim przekonaniu dobrą ilustracją wszystkich wyszczególnionych tu własności tego procesu.

Wiele ze wprowadzonych bądź zdefiniowanych przez socjologa pojęć na dobre zagościło w słowniku nauk społecznych. Na przykład przedstawione przez niego metafory „turysty”, „włóczęgi”, „spacerowicza” i „gracza” są jednymi z najczęściej przywoływanych sposobów dookreślenia współczesnej tożsamości. Kategoria „adiaforyzacji” stanowi ważny element dyskursu poświęconego genezie Zagłady, znamionując jedną ze ścieżek jej interpretacji⁷⁴. Jest ona także wykorzystywana w ramach krytycznej refleksji nad transformacjami nowoczesności⁷⁵. Z kolei pojęcie „płynności” w znaczeniu nadanym mu przez Baumana na trwałe weszło do refleksji nad współczesną kondycją. O jego przenikaniu do różnych dyskursów świadczą choćby badania poświęcone „płynnym migracjom”⁷⁶ czy „płynnemu prawu”⁷⁷. Wydaje się, że bardzo nośnym terminem w zakresie opisu tendencji występujących współcześnie w społeczeństwie zachodnim jest wprowadzone przez Baumana w jego wydanej pośmiertnie książce pojęcie „retrotopii”⁷⁸. Wpisuje się ono w toczony już od pewnego czasu dyskurs poświęcony kategorii „nostalgi”⁷⁹, aczkolwiek wynosi go na nowy poziom, obejmujący między innymi kwestię petryfikacji ideologii nacjonalistycznej i narastania tendencji populistycznych. Twórczość Baumana pozostanie najpewniej bardzo ciekawym – i wymaga-

⁷² Zygmunt Bauman, *Socjalizm. Utopia w działaniu*, s. 161.

⁷³ Dariusz Brzeziński, *Myślenie utopijne w teorii społecznej Zygmunta Baumana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2015.

⁷⁴ Zob. Sophia Marshman, *Bauman on Genocide – Modernity and Mass Murder: From Classification to Annihilation?*, w: *The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique*, s. 75–94.

⁷⁵ Zob. Ross Abbinnett, *On the Liquidity of Evil. Modernity and the Dissolutions of Ethics in Bauman's Social Theory*, w: *Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*, s. 103–120.

⁷⁶ Gotfried Engebersen, *Migration transitions in an era of liquid migrations. Reflections on Fassmann and Reeger*, w: *European Migrations. Trends, Structures and Policy Implications*, red. Marek Okólski, Amsterdam: Amsterdam University Press 2012, s. 91–105.

⁷⁷ Jirí Přibáň, *Liquid Society and its Law*, Aldershot: Ashgate 2007.

⁷⁸ Zygmunt Bauman, *Retrotopia*.

⁷⁹ Zob. Bryan Turner, *A Note on Nostalgia*, „Theory, Culture & Society” 1987, nr 1, s. 147–156.

jącym dalszych badań – przykładem tego, w jaki sposób przebiega opisany przez Mieke Bal proces wędrówki pojęć.

BIBLIOGRAFIA

- Abbinnett Ross, *On the Liquidity of Evil. Modernity and the Dissolutions of Ethics in Bauman's Social Theory*, w: *Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*, red. Mark Davis, Ashgate: Farnham 2013.
- Agamben Giorgio, *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. Mateusz Salwa, Warszawa: Prószyński i S-ka 2008.
- Bal Mieke, *Jestem feministką totalną. Dla mnie to rzecz naturalna* (wywiad), „Obieg” 2006, <http://archiwum-obieg.u-jazdowski.pl/rozmowy/5716>, dostęp: 14.04.2017.
- Bal Mieke, *Wędrujące pojęcia w naukach społecznych. Krótki przewodnik*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.
- Burszta Wojciech, Zeidler-Janiszewska Anna, *Poza akademickimi podziałami. Wędrowanie z Mieke Bal*, w: Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia w naukach społecznych. Krótki przewodnik*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.
- Bauman Zygmunt, *Antonio Gramsci – czyli socjologia w działaniu*, „Kultura i Społeczeństwo” 1963, nr 1.
- Bauman Zygmunt, *Ethics of Individuals*, „Canadian Journal of Sociology” 2000, nr 1.
- Bauman Zygmunt, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996.
- Bauman Zygmunt, *Glokalizacja, czyli komu globalizacja, a komu lokalizacja*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 3.
- Bauman Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, London–New York: Routledge 1992.
- Bauman Zygmunt, *Konsumowanie życia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009.
- Bauman Zygmunt, *Kultura i społeczeństwo. Preliminaria*, Warszawa: PWN 1966.
- Bauman Zygmunt, *Kultura jako praxis*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.
- Bauman Zygmunt, *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*, Oxford–Cambridge: Blackwell 1995.
- Bauman Zygmunt, *Między chwilą a pięknem. O sztuce w rozpadzionym świecie*, Łódź: Wydawnictwo Oficyna 2010.
- Bauman Zygmunt, *Modern Times, Modern Marxism*, „Social Research” 1967, nr 3.
- Bauman Zygmunt, *Nowoczesność i Zagłada*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2009.
- Bauman Zygmunt, *O związku morganatycznym teorii z literaturą myśli (roztrzępanych) parę*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2010, nr 1/2.
- Bauman Zygmunt, *Obcy u naszych drzwi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2016.
- Bauman Zygmunt, *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006.
- Bauman Zygmunt, *Płynne czasy. Życie w epoce niepewności*, Warszawa: Sic! 2007.
- Bauman Zygmunt, *Płynne życie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2007.
- Bauman Zygmunt, *Płynny lęk*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2008.
- Bauman Zygmunt, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2.
- Bauman Zygmunt, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic! 2000.
- Bauman Zygmunt, *Prawodawcy i tłumacze*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1998.
- Bauman Zygmunt, *Razem osobno*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2005.
- Bauman Zygmunt, *Retrotopia*, Polity: Cambridge 2017.
- Bauman Zygmunt, *Socjalizm. Utopia w działaniu*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2010.
- Bauman Zygmunt, *Szanse etyki w zglobalizowanym świecie*, Kraków: Znak 2007.
- Bauman Zygmunt, *Szkice z teorii kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar: Warszawa 2017.
- Bauman Zygmunt, *Śmierć i nieśmiertelność. O wielości strategii życia*, Warszawa: PWN 1992.

- Bauman Zygmunt, *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2008.
- Bauman Zygmunt, *Życie na przemiał*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2004.
- Bauman Zygmunt, Bałka Mirosław, *Bauman / Bałka*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012.
- Bauman Zygmunt, Rovirosa-Madrazo Citlali, *Żyjąc w czasie pożyczonym*, przeł. Tomasz Kunz, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2010.
- Bauman Zygmunt, Tester Keith, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, przeł. Ewa Kraszińska, Warszawa: Sic! 2003.
- Blackshow Tony, *Too Good for Sociology*, „Polish Sociological Review” 2006, nr 3.
- Brzeziński Dariusz, *Teoria socjologiczna jako narzędzie zmiany? Analiza performatywnego wymiaru myśli społecznej Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 2.
- Brzeziński Dariusz, *Myślenie utopijne w teorii społecznej Zygmunta Baumana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2015.
- Brzeziński Dariusz, *Redukcja i proliferacja wieloznaczności: teoria kultury Zygmunta Baumana w polskim okresie jego twórczości*, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 1.
- The Contemporary Bauman*, red. Anthony Elliott, London–New York: Routledge 2007.
- D'une science à l'autre. Des concepts nomades*, red. Isabelle Stengers, Paris: Editions du Seuil 1987.
- Engelbersen Gotfried, *Migration transitions in an era of liquid migrations. Reflections on Fassmann and Reeger*, w: *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*, red. Marek Okólski, Amsterdam: Amsterdam University Press 2012.
- Geertz Clifford, *O gatunkach zmaconych (Nowe konfiguracje myśli społecznej)*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, red. Ryszard Nycz, Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński 1996.
- Gramsci Antonio, *Listy z więzienia*, przeł. Mieczysław Brahmer, Warszawa: Czytelnik 1950.
- Jacobsen Michael Hviid, *Solid modernity, liquid utopia – liquid modernity, solid utopia. Ubiquitous utopianism as a trademark of the work of Zygmunt Bauman*, w: *The Contemporary Bauman*, red. Anthony Elliott, London–New York: Routledge 2007.
- Jacobsen Michael Hviid, Marshman Sophia, *Bauman on Metaphors – A Harbinger of Humanistic Hybrid Sociology*, w: *The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique*, red. Michael Hviid Jacobsen, Poul Poder, Aldershot: Ashgate 2008.
- Jacoby Russel, *Picture Imperfect. Utopian Thought for an Anti-Utopian Age*, New York: Columbia University Press 2005.
- Kempny Marian, *O ciągłości w Zygmunta Baumana refleksji nad kulturą*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 2.
- Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*, red. Mark Davis, Ashgate: Farnham 2013.
- Marshman Sophia, *Bauman on Genocide – Modernity and Mass Murder: From Classification to Annihilation?*, w: *The Sociology of Zygmunt Bauman. Challenges and Critique*, red. Michael Hviid Jacobsen, Poul Poder, Aldershot: Ashgate 2008.
- Mills Charles Wright, *Wyobrażenia socjologiczne*, przeł. Marta Bucholc, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Nycz Ryszard, *Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego*, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Paweł Markowski, Ryszard Nycz, Kraków: Universitas 2006.
- Poder Poul, *Relatively liquid interpersonal relationships in flexible work life*, w: *The Contemporary Bauman*, red. Anthony Elliott, London–New York: Routledge 2007.
- Příbáň Jirí, *Liquid Society and its Law*, Aldershot: Ashgate 2007.
- Ray Larry, *From postmodernity to liquid modernity. What is in a metaphor?*, w: *The Contemporary Bauman*, red. Anthony Elliott, London–New York: Routledge 2007.
- Rejniak-Majewska Agnieszka, Majewski Tomasz, *Nothing is missing. Heteroglozje video*, „Kwartalnik Filmowy” 2012, nr 80.
- Smith Dennis, *How to be a Successful Outsider*, „Theory, Culture & Society” 1998, nr 1.
- Tabaszevska Justyna, *„Wędrujące pojęcia”. Koncepcja Mieke Bal – przykład interdyscyplinarności?*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2013, nr 8.

- Tarkowska Elżbieta, *Zygmunt Bauman o czasie i procesach detemporalizacji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2005, nr 3.
- Tester Keith, *Przedmowa*, w: Zygmunt Bauman, Keith Tester, *O pożytkach z wątpliwości. Rozmowy z Zygmuntem Baumanem*, Warszawa: Sic! 2003.
- Turner Bryan, *A Note on Nostalgia*, „Theory, Culture & Society” 1987, nr 1.
- Wieczorkiewicz Anna, *Po co socjologii literackość?*, w: *Powroty i kontynuacje. Zygmuntowi Baumanowi w darze*, red. Elżbieta Tarkowska, Warszawa: IFiS PAN 1995.
- Wolff Janet, *The Questions of a Sociological Poetics: Metaphors, Models and Theory*, w: *Liquid Sociology. Metaphors in Zygmunt Bauman's Analysis of Modernity*, red. Mark Davis, Ashgate: Farnham 2013.

WANDERING NOTIONS IN THE WORKS OF ZYGMUNT BAUMAN

Summary

In this article, I use Mieke Bal' concept of wandering notions to analyse the conceptual apparatus that Zygmunt Bauman used in his works. In the first part of the text, I describe the most important features of his works which have connection with the practice of borrowing for the needs of the sociological discourse of the terms coming from other contexts: transdisciplinarity, connections with literature and art, engaged character. Then, I present the examples of the concepts of illustrative, propagation and foundation character which appear in his analyses. In the conclusion, I highlight the significance of categories redefined by him for social sciences and humanities development.

Trans. Izabela Ślusarek